

BARNA FERDINÁNDRÓL

— A "KOMPLEX" URALISZTIKA EGYIK KORAI MŰVELŐJÉRŐL —

Domokos Péter

Sokszor leírt és hangzatos közhely: mennél többet olvasunk és ismerünk tudományunk szakirodalmából, annál pontosabban látjuk tudásunk hiányait, csüggesztő fehér foltjait, a még megismerendők parttalanságát. A következőes tájékozódás másra is jó, nevezetesen arra, hogy világos legyen előttünk: elődeink nagyon sokat megírtak, ismertek abból, amit utódaik — nem ritkán mindennemű hivatkozás nélkül — saját felfedezésükként, modern terminológiai köntösbe öltöztetve hirdetnek, közölnek. A hiba már nem hiba, hanem bűn, ha szándékos az elhallgatás, a hivatkozás elmaradása, de vétség akkor is, ha pusztán tájékozatlanságból, az olvasás felületességéből fakad, — avagy tekintélyes kézikönyvek nemzedékről nemzedékre öröklődő kész megállapításainak, értékítéleteinek kritikátlan átvételéből. Elmélyedve olvasmányainkban, könyvtárak ritkán kézbevett (nem is elvétele fölívágtalan) darabjaiban, alig emlegetett kiadványokban, folyóiratok korai köteteiben, apránként módosulni kezd bennünk tudományunk hivatalos, érvényes értékrendje, megmerevített hierarchiája, s ismételten rádöbbenünk tudománytörténetírásunk elmaradottságára. Ennek a több közül egyik oka a tudománytörténetnek mint tudományos műfajnak (vagy diszciplinának) érthetetlen lebecsülésében keresendő.

Ez a magyarázata annak, hogy a magyarországi uralisztikának (értve ezen most elsősorban az uráli — finnugor — nyelvtudományt) lényegében véve csak a fővonulata ismeretes a

műveltek széles köre előtt, azaz nevekben is kifejezve a SAJNOVICS JÁNOS, GYARMATHI SÁMUEL, REGULY ANTAL, HUNFALVY PÁL, BUDENZ JÓZSEF, SZINNYEI JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS névsor kronológiát s egyben nemzedékeket is jelző sor. Jellemző egyébként, hogy még e "nagy nevek viselői közül is — ezideig — mindössze háromról íródott könyvalakú életrajz. Ezek mindegyike tkp. esszéisztikus kismonográfia "A múlt nagy tudósai" című kitűnő sorozatban.¹ Nincs azonban mentség és magyarázat arra, hogy legnagyobbikukról, REGULY-ról kis részlettanulmányokon túl mindmáig csupán egy ifjúsági regényt olvashatunk.² Mellettük még legalább ugyanennyi nevet említhetnék fel (MUNKÁCSI BERNÁT, HALÁSZ IGNÁC, PÁPAY JÓZSEF, FOKOS-FUCHS DÁVID, BEKE ÖDÖN), akikről tud a közvélemény, s akiknek többé kevésbé tudománytörténeti helye is kijelöltetett, de összeállítható egy olyan névsor is, amelynek viselői "egyre inkább a feledés homályába vesznek".

Mielőtt az "elfelejtettek" bármelyikét is megemlíteném, jelzem, hogy többségük éppúgy nem volt diplomás szakembere az uralisztikának, miként nem volt az pl. SAJNOVICS, GYARMATHI, REGULY és HUNFALVY sem: munkáikban, eredményeikben is akad — nem is kevés — tévedés, kivetnivaló, miként még a legnagyobbakéban is, a maguk körében és körülményei között azonban munkásságukkal, kezdeményezéseikkel jól és eredményesen szolgálták a "szakmát". Nem ritkán sokoldalúbbaknak bizonyultak a hivatásosaknál, s bizonyos vonatkozásokban előfutárai a korszerű, komplex uralisztikának, azaz a nyelven és a nyelvek egybevetésén túl az őstörténetre, a néprajzra, a mitológiára, a folklórra, az irodalomra, az egyes rokonnépek életére is

1 LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics János. Bp., 1973.
GULYA JÁNOS: Gyarmathi Sámuel. Bp., 1978.
LAKÓ GYÖRGY: Budenz József. Bp., 1980.

2 NÉMETH IMRE: Az ősi szó nyomában... Bp., 1956.; 1970.

tekintettel levő összetett, összehangolt tudománynak.

Ezúttal csak az általam legfontosabbaknak tartott neveket említem kronológiai rendben: SÁNDOR ISTVÁN (1750-1815), KÁLLAY FERENC (1790-1861), BARNA FERDINÁND (1825-1895), BARÁTOSI-BALOGH BENEDEK (1870-1945), BÁTHORI FERENC (életrajzi adatait még nem sikerült földerítenem). Nem állítom, hogy a szakirodalomban ismeretlenek e nevek, de azt igen: emlegetésük gyakorisága, méltatásuk súlya nincs arányban valódi jelentőségükkel.³

Mindük közül talán BARNA FERDINÁND utóélete a legmostohább.⁴ Nevét csak mint az *első teljes* magyar Kalevala fordítóját emlegetik, rögtön hozzátéve, hogy átültetése gyarló, tökéletlen, s nem finnől, németből készült. Fordítása Vikáré mellé állítva valóban szinte kifigurázható; hálás témája is ílyképp a Kalevala fordítások Barnát elmarasztaló, Vikárt ma-

3 Sándor Istvánról kitűnő de alig idézett életrajzot írt RÉTHEI PRIKKEL MARIAN ("Sándor István nyelvtudománya". Bp., 1909); Kállay Ferencről 1940-ben Keve Mária emlékezett meg ("Kállay Ferenc nyelvhasznító munkássága"), s mint az egykori magyar mitológia kutatóját méltatja DIÓSZEGI VILMOS ("Az ősi magyar hitvilág". Bp.; 1971). Baráthosi Balogh Benedeket "turáni" könyvei miatt agyonhallgatják, munkásságának való értékeiről csupán DIÓSZEGI VILMOS emlékezett meg (Ethn., 1947). Báthory Ferenc néhány művére a "Magyar utazók, földrajzi felfedezők" (Bp., 1973) című remek összeállítás figyelmeztet (319. l.). Lappföldi útjairól írt cikkeket és könyveit — érthetetlen módon — teljességgel mellőzi az egyébként szegényesnek is alig mondható hazai lappológia.

4 Neve és tevékenysége még azoknak a kutatóknak a figyelmes tekintetét is elkerülte, akik az uralisztika nem kifejezetten nyelvészeti profilú tudománytörténetét próbálták részben vagy egészében áttekinteni (GULYA JÁNOS: Az etnolingvisztika magyar "előfutárai". "Tanulmányok a magyar és finn-ugor nyelvtudomány történetéből (1850-1920)" Bp., 1970; VOIGT VILMOS: A magyar folklorisztikai finnugrisztika története. "Bán Aladár emlékezete. 1871-1971." Várpalota, 1974.).

gasztaló filológiai egybevetésének. Jellemző és elgondolkoztató egyébként, hogy a híres tréfacsináló Vikár Béla emlékezetében maradt fenn ez az anekdota (vajon mennyiben hiteles?), miszerint Budenz József elolvasván Barna Kalevaláját e szavakkal fordult kedvelt tanítványához, Vikárhoz: "Barna Ferdinánd kedves barátom művének két hibája van. Az első az, hogy ő nem tud elég jól finnül. De ez csak a kisebbik hiba. Sokkal nagyobb az, hogy magyarul sem tud olyan jól, mint a Kalevala magyar fordítójának tudni kellene. Ő nem igazi költő ehhez. Azért fordítása nem is igazi *Kalevala*, hanem csak holmi *Barnevala*".⁵ Elismerve az idézet igazságtartalmát a fordítás nyelvi melléfogásaival kapcsolatban, ugyanebben a kérdésben Budenz Józsefet illetően nem feledhetem az idős Arany bosszús kifakadását: "Oh Budenc, Budenc! magad is már mennyire túlmensz..."; az "igazi költő"-ről szólva pedig — az emlékidéző Kalevala fordításának nagyszerűségét egy pillanattal sem vitatva —: alig hiszem, hogy a magyar líra számontartott értékei közé tartozna Vikár Béla eredeti költészete!

De hát ki is volt a finn eposz nem túlságosan tapintatosan felidézett, más vonatkozásokban pedig nem is emlegetett fordítója? A róla szóló igen szegényes irodalomban tömörségében is a legteljesebb és legmegbízhatóbb pályakép az idősebb SZINNYEI JÓZSEF nevezetes munkájában olvasható.⁶ E szerint: 1825-ben Nagykárolyban született, iskoláit az ország számos városában végezte, tanulmányai befejezésekként jogi diplomát szerzett. 1848-ban nemzetőrnek jelentkezett. 1860-tól múzeumi segédőr, a magyar könyvtárügy modernizálásának eredményes szervezője, 1889-ben betegsége miatt nyugdíjba vonul, 1895-ben meg-

⁵ DOMOKOS PÉTER: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972. (20. l.)

⁶ Magyar írók élete és munkái. I. Bp., 1891.

hal. Az MTA 1868-ban választja meg levelező tagjának. A Vasárnapi Újság anonim nekrológírója szerint: "Mint ember és tudós egyformán bizonyos elszigetelt állásban maradt, s hírneve egyáltalában nem volt arányban sokoldalú képzettségével, nagy nyelvismereteivel s elméjének átható józanságával. Majd valamennyi európai nyelvet értette, a rokon nyelveket pedig fölléptekor senki sem ismerte alaposabban mint ő..."⁷

1848-ban jelenteti meg első írását a Pesti Divatlapban "Az Örseregnek használandó vezérszavak"-ról. A szabadságharc leverése után hasonlóan egyes kortársaihoz, közülük is legfőképp HUNFALVY PÁLhoz, aki eredeti foglalkozását tekintve szintén jogász volt, s részben a történeti körülmények kényszerítő hatásának engedve lett nyelvészé, néprajzossá, finnugristává — BARNA FERDINÁND is egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a magyar őstörténet, "ősműveltség", a rokonnépek világa felé. Búvárkodni kezd az idevágó, akkoriban még igen szerény magyar nyelvű szakirodalomban, s mivel ez nem elégíti ki, az idegen nyelvű publikációkat is tanulmányozni kezdi. Felismeri (akárcsak BUDENZ), hogy az orosz nyelv tudása nélkül az uralisztikának nyelvészetén túli területein aligha lehet érdemleges ismeretekre szert tenni. Felismeri továbbá azt is, hogy a finnugor nyelvtudomány európai szintű megalapozása mellett (amely BUDENZ tevékenységének eredménye) a finnugrisztikát életképessé (és az egész társadalom előtt "szalonképessé") tevő nélkülözhetetlen, kiegészítő ismeretek úgyszólván teljességgel hiányoznak a tudományos irodalomból csakúgy, mint a nagyközönségnek szóló olvasmányokból. Mert hiába bizonyosodott be cáfolhatatlanul a magyar nyelv finnugorsága, amíg semmi közelebbit nem tudtak a korabeliek "a mordvaiak pogány isteneiről és ünnepi szokásairól", a "votják nép múltjáról és jelenéről", "a magyar és a szuomi irodalom közötti kapcsolatáról", s ezer más,

7 -Y -S.: (Vasárnapi Újság, 1895. 494-5. l. - fényképpel)

a rokonság tényleges életére és műveltségére vonatkozó kérdésről. A bebizonyított nyelvrokonság jelentőségét is csak akkor ismerték föl az érdeklődők (legyőzve hagyományos előítéleteiket és ellenszenvüket), ha a rokonyelvi adatok megvilágítottak valamit a magyar "ősműveltségben", "ősvallásban", "nyelvészkedő hajlamainkban", "észjárásunkban". A finnek REGULY óta sokat emlegetett híres eposzát is le kellett végre már egészében fordítani, s mivel nem akadt e nemes feladatra költő-műfordító (vajon csak a finn nyelv nem tudása miatt?), HUNFALVY PÁL és FÁBIÁN ISTVÁN pedig csupán részletek bemutatására vállalkozott, BARNA FERDINÁND ezt a nem neki való (s általában véve sem tudósnak való) munkát is elvégezte.

Egy szóval: a magyarországi összehasonlító finnugor nyelvtudomány felvirágzása idején a finnugrisztika (tkp. és szélesebb értelemben véve az uralisztika) "hiánydiszciplináit" művelte — jószerint egymaga. 1873 és 1887 között 17 felolvasást tartott az Akadémián. Ezek az előadások nyomtatásban is megjelentek az MTA Nyelv- és Széptudományi Osztályának értekezései sorában. Előadásai (azaz értekezései) többségükben külföldi szakmunkák kivonatai, tartalmi ismertetései — bizonyos kiegészítésekkel, magyar vonatkozású párhuzamokkal. Szakszerűségüket és korszerűségüket is illetheti szó — s ezt nem kívánom vitatni —, hisz BARNA a hatalmas általa "számontartott" tudományos terület egyetlen parcellájának sem volt igazi szakembere, önálló, alkotó kutatója. Megtörtént, hogy kellő egyeztetés, mérlegelés, kritikai megszűrés nélkül egymással homlokegyenest ellenkező nézeteket — különböző szerzőktől — adott elő ugyanarról a témáról. ("A votják lakások szurtosak és sötétek." 15.1. — BEHTYEREV-től; "A votjákok tisztasága sok tekintetben nagyon kielégítő, áll ez különösen a lakószobákról." 40.1. — BUCH-tól — írja "A votják nép múltja és jelene" c. értekezésében. Bp., 1885). Erényeit és fogyatkozásait igazságosan ítélte meg ARANY JÁNOS is, ezt bizonyítja az alább idé-

zett néhány részlet GYULAI PÁL osztálytitkárhoz intézett hivatalos leveléből: "Barna Ferdinánd I. tag értekezését "A finn költészetről, tekintettel a magyar ősköltészetre" az akadémiai értekezések során leendő kiadásra méltónak ítélem, mint a mely II. részében igen érdekes és sok újat tartalmazó összehasonlítást teszen a finn költészet — különösen a Kalevala — s a magyar, jelesül a székely népköltészet között; III. részében pedig a finn hitrege istenségeit a magyar népi hagyományokban elég szerencsésen nyomozza... Minden esetre szükség kinyomtatás előtt az egészet gondosan átnézni, a stíl és interpunctio hibáit kijavítani...⁸ Sajnos, ARANY sem volt szakembere a finn-ugor mitológiának, s noha felismerte a téma érdekességét, a módszer és az eredmények elbírálásában azonban még ő sem volt illetékes. Az "illetékesek és az illetékesség" hiányának máig hatók a következményei. A magányosan és szaktársak (és valódi szakbíráló) nélkül dolgozó BARNA FERDINÁND nem érzékelhette, hogy valós hiányokat pótló életművének egésze évekkel marad el kora nemzetközi színvonalától, kutatási eredményeitől. BARNA FERDINÁND a maga ismereteivel és szándékaival inkább az 1850 és 1870 közötti időszak képviselője volt, mint tényleges működésének éveié. Etimológiai, mitológiai párhuzamai, azonosításai, őstörténeti leleményei nem sokkal mutatnak túl IPOLYI ARNOLDON (akire többször és szívesen hivatkozik). Legfőbb érdemét a magyar régmúlt megvilágítását célzó romantikus—tudományos buzgólkodásán túl a külföldi finnugor vonatkozású szakirodalom emlegetésében, s ezen adatok felhasználására, értelmezésére tett javaslataiban láthatjuk.

Az elgondolkodtatót e szomorú tudóssorsban nem csupán abban látom, hogy törekvései visszhangtalanok maradtak, hogy előadásainak szakszerű bírálataira senki sem vállalkozhatott, ha-

⁸ ARANY JÁNOS Összes Művei XIV. Hivatali iratok 2. Bp., 1964. 450. sz.

nem abban is, hogy szándékainak nem akadt folytatója, hogy az uralisztika az évek múlásával egyre inkább csak tiszta nyelvtudománnyá szűkült, szürkült, s nyelvészetén túli területei további évtizedekre is gazdátlanok maradtak. Az esetleges érdeklődő előtt itt nem nyíltak valódi perspektívák, tudományos megbecsülésre, megélhetést biztosító státusra aligha számíthatott. Többek között ezért nem vált BÁN ALADÁR sem (BARNA potenciális utóda) önálló művelőjévé a finnugor mitológiai kutatásoknak (csupán KROHN művének lefordítójává), a finn irodalomtörténetnek (hisz irodalomtörténete lényegében KALLIO művének magyar változata), s voltaképpen azóta sincs önálló, főhivatású magyar kutatója a rokonnépek néprajzának, történetének, hitvilágának.

BARNA FERDINÁND életpályája arra figyelmeztet, hogy tudományunk történetét differenciáltabban szemléljük és kutassuk a jövőben, a fővonulatot nyomon követve ne veszítsük szem elől az egész tájat változatosabbá tevő "mellékvonulatokat", kisebb csúcsokat. Amiben példaképünk lehet: tájékozódási igénye, a tudomány fehér foltjait felkutató igénye, a sikertelen és visszhangtalan tevékenység miatt sem csüggedő, hanyatló munkakedv. A magyarországi uralisztika nem túl népes panteonjában mindenképp megilleti egy hely a komplex uralisztikai kutatások első képviselőinek egyikét, s neve nem hiányozhat a jövő tudománytörténeti összefoglalásaiból. *

* A kéziratot 1979 elején zártam le. D.P.

FERDINAND BARNA
(EINER DER FRÜHEN SCHÖPFER DER "KOMPLEXEN URALISTIK")

VON

Peter Domokos

Der Verfasser stellt in seiner Studie einen interessanten und bedeutenden, aber weniger bekannten Vertreter der nichtsprachwissenschaftlichen Uralistik vor. In Ferdinand Barna sieht er einen der Vorläufer der modernen "komplexen Uralistik". Er lenkt die Aufmerksamkeit auf die Fehler der wissenschaftsgeschichtlichen Forschung, sowie auf die Gefahren der erstarrten Wertordnung und animiert zur Herausarbeitung einer neuen, gerechtfertigteren Anschauung.